

Eftermälet av en storslagen seger

Klas Kronberg & Anna Maria Forssberg (red.), *Minnet av Narva. Om troféer, propaganda och historiebruk*, Armémuseum Årsbok 2018, Meddelanden 76, 240 s., ill., Nordic Academic Press, Lund 2018.

”DAGEN VID NARVA är den mest glänsande på C. XII:s hjeltébana. Det var då som ryktet flög ut kring hela Europa om hans oförlikneliga tapperhet, hans mildhet mot de besegrade, hans blygsamhet efter segern, hans oskrymtade gudsfuktan, hans rena seder, och jmförelsen med hans tre motståndare tjenade endast att ytterligare öka glansen utaf hans ära.” Så här beskrev Zacharias Topelius den betydelse slaget vid Narva år 1700 hade för Karl XII:s kungabana. Slaget, som utkämpades mellan svenska och ryska arméer och som resulterade i att belägringen av Narva hävdades, har intagit en framträdande plats i det allmänna historiemedvetandet. Den svenska segern innehöll alla ingredienser som behövdes för att berättelsen skulle spridas bland samtiden och återberättas av eftervärlden – där fanns en ung och oerfaren kung, en numerärt överlägsen motståndare och slutligen en seger mot alla odds. Om hur den här mytomspunna svenska segern levde vidare i form av segerparader, monument och historiekultur berättar Armémuseums årsbok 2018 *Minnet av Narva. Om troféer, propaganda och historiebruk*.

Slaget vid Narva brukar räknas som den svenska krigsmaktens största och mest ryktbara segrar, konstaterar den ena av antologins redaktörer Klas Kronberg. När slaget utkämpades var Karl XII endast 17 år gammal och hade krönt till kung tre år tidigare. Hans motståndare Peter I var däremot redan en erfaren härskare med nästan tjugo år på nacken som regent över det ryska riket. Det här förhållandet var något som Sveriges fiender ville dra nytta av. Den armé som Karl XII infann sig i Narva med bestod av kring 10 000 man medan den ryska numerären uppgick till mer än 30 000 man. När en av kungens officerare före slaget framhävde den stora faran svarade hjälten i Voltaires biografi *Histoire de Charles XII* från 1731: ”Quoi! Vous doutez, dit-il, qu’avec mes huit mille braves Suédois, je

ne passe sur le corps à cent mille Moscovites.”¹ Det här var ett minst sagt spännande utgångsläge – och därför var den svenska segern desto större liksom dess kulturella genomslag. Orsakerna till att Sverige kunde nå denna osannolika seger har historikerna framför allt sökt i Sveriges väl-drillade och taktiskt fungerande armé, kvalitativt överlägsen den ryska, och i de rådande väderleksförhållandena. Vem har inte hört om den snöstorm som blåste ryssarna i ansiktet och som spelade svenskarna i händerna?

Men i antologin *Minnet av Narva* är det, som namnet låter antyda, trots allt inte fråga om själva slaget utan om hur det förmedlades. I inledningen lyfts följande frågeställningar fram: Hur beskrevs och förklarades segern för soldaterna, deras familjer och Sveriges befolkning? Vilken betydelse i berättelsen om slaget gavs det stora krigsbytet av framför allt fanor? Hur firades segern hemma i Stockholm? Hur användes segern i den samtida krigspropagandan och hur har bilden av slaget förändrats över tid och varför? Det är med andra ord bruket av historien som står i fokus. På ett åskådligt sätt kastar antologin ljus på hur minnet av slaget vid Narva återspeglar samhällelig förändring under 300 år. Att det är fråga om en antologi innebär såväl fördelar som nackdelar vad gäller temat som helhet. På plussidan finns den tematiska bredden, på minussidan en del störande upprepningar och en viss kvalitetsmässig ojämnhet.

I bokens första kapitel ”En alltför terribel massaker. Slaget vid Narva ur soldatperspektiv” behandlar Oskar Sjöström såsom titeln antyder hur soldaterna upplevde händelseförloppet. Det är en förtjänstfull översikt och en fin inledning på boken. Läsningen ger samma känsla av inlevelse och empati för de drabbade som Peter Englunds monumentala krigsskildringar. Här får man genom samtidsvittnen ta del av hur hungern, sömnbristen, utmattningen, väderleken och andra omständigheter påverkade soldaterfarenheten liksom skeendet överlag. Sjöströms ambition är att bidra till den militärhistoriska forskningen genom att lyfta fram soldaten för att på så sätt skärpa bilden av 1700-talsslagets inre dynamik. Han menar att mycket av det som vi känner till om händelserna vid Narva bygger på förenklingar och efterhandskonstruktioner som pusslats samman för att bilda en förstälilig helhet. I sin artikel lyckas Sjöström framhäva stridens kaosartade grymhet – det som soldaten upplevde där och då påminner mycket lite om det som man kan läsa i senare skildringar av striden. Att därför lyfta fram generalerna på sina hästar och soldaterna i leden hand-

1. ”Vad! Tvivlar ni på, att jag med mina 8 000 tappra svenskar kan få övertaget över 100 000 moskoviter.” Av siffrorna framförda i Voltaires biografi märker man att det under historiens lopp har rätt en viss osäkerhet rörande de ryska och svenska truppernas numerärer.

lar i viss mening om att visa omtanke om alla de som kämpade och dog, slår Sjöström fast i artikelns avslutande mening.

I antologins följande artikel ”Att skapa ett kulturarv. Om troféfanor och segerparader” behandlar Karin Tetteris de fanor som erövrades från den ryska armén under slaget vid Narva och den stora segerparaden i Stockholm 1701, där troféerna uppvisades. Fokus ligger således på en materiell aspekt av minneskulturen, och såsom Tetteris förklarar har de materiella uttrycken en särskild betydelse som representanter för känslor som inte går att ta på. Eftersom känslor är föränderliga och undflyende har människan ett behov av att manifesteras dem genom materiella uttryck – kärlek i ringar av ädelmetall, stridssegrar i motståndarens fanor. Fanorna är i den här bemärkelsen materiella bevis på segern, som ju i sig själv är en händelse som har passerat och som saknar en fysisk existens. Tetteris belyser här hur fanorna som krigsbyte får en ny betydelse helt väsensskild från den ursprungliga. De görs på ett aktivt sätt till del av det nationella kulturarvet – inte minst är segerparaden i Stockholm 1701 viktig i detta sammanhang. I artikeln får läsaren bekanta sig med segerparaden som kulturell företeelse och med stridsfanor som föremål. Man får också veta hur fanornas betydelse som kulturarvsföremål har förändrats med tiden, från segerstecken till objekt av historiskt intresse.

Mikael Alm och Maria Schildt bidrar med en text om ljudlandskapet kring 1701 års troféparad. Tematiken är antologins största utstickare och samtidigt en intressant vinkling på temat segerparader. Läsaren bjuds här på en föreställning om hur det kunde låta när paraden sträckte sig igenom Stockholms gator – med militärmusik, järnskodda hästar och stöveltramp som tongivande sonora inslag.

Så följer artikeln ”Slaget vid Narva. Från samtida propaganda till sentida historiebruk” av Anna Maria Forssberg. Den är en historiografisk inblick i Narvaminnets fortlevnad från 1700-talet till i dag. Här betraktar Forssberg hur slaget har skildrats i press och litteratur och hur denna bild har förändrats och varför. Som det konstateras i artikeln väckte segern enormt intresse i sin samtid, medan den knappt alls noterades hundra år senare. Ser man åter hundra år framåt är intresset tillbaka, framför allt i nationalistiska och konservativa kretsar. De här förändringarna står i fokus för Forssbergs intresse, och som helhet bildar hennes artikel en kompakt översikt över samhällslig förändring under 300 år betraktad genom minnet av en av Sveriges största militära segrar. Forssberg noterar att då en ny staty invigdes år 2000 låg fokus på vänskap mellan svenskar, ryssar och ester, vilket kan ses som beskrivande för vår egen tid.

I artikeln ”Lejonet i Narva. Monument, materialitet och politik under mellankrigstiden” behandlar Magnus Rodell tillkomsten och invigningen av det Narvamonument som restes år 1936 i det då självständiga Estland.

Att studera monument som förklarare av tidsanda och förändring är redan en etablerad forskningstradition – till exempel har man i denna tidskrift under de senaste åren fått läsa artiklar om just detta. Med hjälp av skriftliga källor i anslutning till invigningen ringar så Rodell in ett skede under mellankrigstiden och belyser den krigiska tidsandan. Historia och samtid kopplades på ett naturligt sätt ihop och Sverige och Estland kunde förenas genom den gemensamma historien och det delade sovjetiska hotet. Att man reste ett monument på en främmande nations mark var ett sär eget exempel, vilket betonar kopplingen mellan platsen, monumentets materialitet och den historia det syftade till att framställa. Rodell lyfter här också fram hur Sveriges politiska press var delad i sin rapportering om monumentet – den kommunistiska pressen såg det som en aggression mot Sovjetunionen medan den liberala pressen betonade möjligheterna att fördjupa det nordeuropeiska samarbetet.

Från 1930-talet förflyttas läsaren i följande artikel tillbaka till 1700-talet och mer specifikt till frågan om soldathustrurna och militärstaten. Om det här skriver Marie Lennersand, som studerar de hustrur som i stället för att följa sina män ut i fält stannade kvar i Stockholm. Artikeln utgör ett intressant socialhistoriskt tillägg till antologin, och personligen uppskattar jag stort alla försök att lyfta fram de hittills mindre belysta aspekterna av Sveriges militära historia. Lennersands beskrivning av hur dessa kvinnor fann sig i sin situation är beskrivande: ”Men bland de jublande folkmassorna fanns det en grupp där flertalet nog upplevde den här dagen på ett annat sätt än många andra, nämligen de hustrur som var gifta med soldater som deltagit i slaget.” (s. 189)

I antologins avslutande artikel ”Seger. Ett begrepp i behov av nyansering” av Jan Ångström bjuds läsaren på en utredning över segerbegreppets innebörd. Här diskuterar Ångström skillnaden mellan seger och förlust i slag och seger och förlust i krig. Trots att Sverige vann slaget vid Narva på ett storslaget sätt betydde det inte att de skulle ha vunnit kriget. På samma sätt förklarar Ångström att Finland i två krig förlorade stora delar av sitt territorium till Sovjetunionen men trots det lyckades bevara sin självständighet. Det var uppenbarligen en seger och ett nederlag. Hur ska vi följaktligen förstå seger och nederlag i krig, frågar Ångström. Slutsatsen är att det är en fråga om perspektiv och definition. ”Begreppen [seger och nederlag] är alltså sammanflätade på olika sätt beroende på hur vi förstår dem”, skriver Ångström i slutordet (s. 232).

Som helhet är *Minnet av Narva. Om troféer, propaganda och historieb bruk* en mångsidig historisk betraktelse med slaget vid Narva som gemensam nämnare. Författarna tillämpar olika aktuella frågeställningar på ett historiografiskt sett anrikt ämne. Det här är samtidigt ett vittnesmål om att den militärhistoriska forskningen är väl förankrad i de senaste forsk-

ningstrenderna. Antologin är Armémuseums årsbok 2018, och det är också på just det museet som flera av troféerna från Narva finns i dag. Jag kan inte heller låta bli att rekommendera ett besök på ifrågavarande museum för alla historieintresserade Stockholmsbesökare. En eloge bör också ges åt bokens fina grafiska utformning och de vackra illustrationerna i färg. För alla som är intresserade av de otaliga tematiska vinklingarna på slaget vid Narva som läggs fram här och för dem som är intresserade av historiebruk överlag erbjuder denna antologi mycket givande läsning. Och till sist ett litet språkhistoriskt påpekande: på s. 129 nämns det att det är kännetecknande för tiden omedelbart före första världskriget att slaget vid Narva i *Aftonbladet* år 1900 beskrivs som ”underbart”. Det här ordet hör trots allt till kategorin ord som har skiftat betydelse under tidernas lopp, och det användes vanligen under 1800-talet i betydelsen ”som väcker förundran”. Den här definitionen ger meningen ”kritiskt arbete av detta underbara slag” en helt annan innebörd.

Jens Grandell